

מצה שמורה - יישוב שתי תמיהות על הגאונים

רה"י הרב חיים סבתו

- א. פתיחה
- ב. שמירת המצות - שיטת רב האי"גאון
- ג. מים שלנו
- ד. סיכום

א. פתיחה

אומרת התורה (שמות יב, יז): "ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים". מכאן למדו חכמים כי ישנה חובה לשמור את המצות, ויש לברר מתי דין זה חל: האם דין זה עוסק בשמירה מן החימוץ בלבד או בכוונת שמירה, וכן האם דין זה מיוחד למצת הלילה הראשון, ובשאר הלילות אין חובת שימור. הגמרא בכמה מקומות דנה בהיבטים שונים של דין שמירת המצות!¹

במאמר זה נציג שני דינים שבהם דנו מפרשי התלמוד בכוונת הגמרא. תחילה נראה את הגמרא (מ, א) העוסקת בדין לתיתה, וניישוב את דברי רב האי"גאון עליה. לאחר מכן, נראה את שיטת הגאונים וחכמים נוספים בעניין מים שלנו, ונבאר את שיטתם.

ב. שמירת המצות - שיטת רב האי"גאון

הגמרא בפסחים דנה בדעת רבא לענין לתיתה, הרטבת הגרעינים במים על מנת לקלף אותם. לבסוף הגמרא אומרת:

הדר אמר רבא: מצוה ללחות, שנאמר ושמרתם את המצות אי לא דבעי לתיתה – שימור למאי? אי שימור דלישה – שימור דלישה לאו שימור הוא, דאמר רב הונא: בצקות של נכרים אדם ממלא כריסו מהן, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. באחרונה – אין, בראשונה – לא. מאי טעמא – משום דלא עבד בהו שימור. ולעביד ליה שימור מאפיה ואילך! אלא לאו שמע מינה – שימור מעיקרא בעינן. – וממאי? דילמא שאני התם, דבעידנא דנחית לשימור – לא עבד לה שימור. אבל היכא דבעידנא דנחית לשימור עביד לה שימור – הכי נמי דשימור דלישה הוי שימור. ואפילו הכי לא הדר ביה רבא, דאמר להו להנהו

---

1. הערת עורך [א"מ]: להרחבה ביסודות מצה שמורה, עיינו במאמרו של ישי גוטליב, "מצה שמורה", באסופה זו.

דמהפכי כיפי: כי מהפכיתו – הפיכו לשום מצוה. אלמא קסבר: שימור מעיקרא – מתחלתו ועד סופו בעינן.

(פסחים מ, א)

התורה דורשת לשמור את המצות מהחמצה. מכאן מסיק רבא שישנה מצווה ללתות, כי אלמלא יעורבו מים בהליך הכנת המצות, לא יהיה צורך לשמור את המצות. אמנם, הלתייתה מתרחשת בשלב מוקדם של הכנת המצה, וניתן להגדיר שלב אחר בתהליך שממנו תתחיל מצוות השימור. באמת, הגמרא דנה באפשרויות אחרות לקיים את מצוות השימור, ומסיקה כי אין צורך להקדים את מצוות השימור לשעת הלתייתה, עד כדי שיהיה חיוב ללתות, כיוון שגם בשלב מאוחר יותר – נתינת מים על הקמח – ניתן לקיים את מצוות השימור. למעשה, דיון זה עוסק בהגדרת השלב שממנו יש לשמור את המצות – האם משעת קצירה או משעת נתינת המים. למסקנה, אין ראייה לדברי רבא שישנה מצווה ללתות ושמצוות שימור היא משעת קצירה. אך אף על פי כן, רבא אינו חוזר בו, והגמרא אינה מנמקת כיצד רבא מתמודד עם הקושיה לעיל².

על כל פנים, מגמרא זו ברור כי ישנה מצווה לשמור את המצות מחימוץ, אלא שישנה שאלה מאיזו שעה מצווה זו חלה – משעת קצירה או משעת נתינת המים.

אלא שבמקום אחר, הגמרא (לה, ב) קובעת כי אין יוצאים בחלות תודה ידי חובת אכילת מצה. הסיבה לכך היא דין השמירה השונה בין תודה למצת מצווה, וכדברי הרמב"ם (ו, ט): "מצה המשתמרת לענין מצה בלבד היא שיוצאין בה, אבל זו משתמרת לענין הזבח". הראשונים הבינו מגמרא זו ששמירת המצה אינה רק מהחמצה, שהרי גם מצות התודה שמורות מתמך. על כן, הבינו הראשונים מכאן שיש חובת שמירה לשם מצה, ודימו דין זה לדין 'לשמה' בגט. כך כותב הרשב"א:

ותחלת כל דבר צריך אתה לדעת כי מצה של מצוה צריכה שמור לשם מצה בין שמור דלישה בין שמור דמעידן קצירה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. [...]
ואמרינן עלה בגמרא מאי טעמא אמר רבא אמר קרא (שמות יב) ושמרתם את המצות מצה המשתמרת לשם מצה יצאת זו שאינה משתמרת לשם מצה אלא לשם זבח. ותניא כותיה יכול יצא אדם ידי חובתו בחלות תודה ורקיקי נזיר תלמוד לומר ושמרתם את המצות מצה המשתמרת לשם מצה יצאת זו שאינה משתמרת לשם מצה אלא לשם זבח. ומעתה על כרחנו אין אדם יוצא במצה שלשה נכרי ואפילו ישראל עומד על גביו ומזהירו שיכוין לשם מצה לפי שאין הגוי עושה אלא על דעת עצמו ולא על דעתנו. [...] אמר ליה רב נחמן אלא

2. הרמב"ם (ה, ט) פוסק את הגמרא הזו, אך הוא קובע כי שמירת המצה היא מדברי סופרים, והוא פוסק כדברי רבא בעניין מצוות השימור.

מעשה נכרי וישראל עומד על גביו הכי נמי דכשר? וכי תימא הכי נמי והתניא
נכרי פסול דנכרי לדעתיה דנפשיה עבד.

(תשובות הרשב"א א, כו)

הראשונים מדמים את דין השימור במצה לדין לשמה בגט. בהתאם, כמו שגט שנכתב על ידי גוי פסול, ואפילו כאשר ישראל משגיח עליו – כך גם במצה: דין השימור לשמה מכריח כי מצה שלישה בוצעה על ידי גוי – אינה כשרה למצת מצווה בלילה הראשון, ואף אם ישראל משגיח עליו. כך גם פוסק הטור (אורח חיים תס), אך בסוף דבריו הוא מביא את דעת רב האי גאון:

ורב האי גאון כתב מצה שאפאה עכו"ם בפני ישראל ע"י שימור כתיקונה מותר
לישראל לאוכלה.

(טור אורח חיים תס)

לאור הבנתם כי דין שימור המצה דומה לדין לשמה בגט, הראשונים תמחו על דבריו של רב האי גאון, המכשיר מצה שנאפתה על ידי גוי, כאשר ישנו ישראל המשגיח עליו. המנחת חינוך (י, ב) מתרץ שרב האי גאון מסכים כי שמירת המצה צריכה להיות לשמה, אך יש לבאר מהו החלק שנדרש שיהיה לשמה. בגט כתוב במפורש "וכתב לה" (דברים כד, א), ולכן הכתיבה צריכה להיעשות לשמה. אך מניין שאפיית המצה או קצירת החיטים עבור המצות הן אשר נדרשות להיעשות לשמה? הדרישה היא שהשימור יהיה לשמה, וכל עוד ישנו שימור, כמו שישנו יהודי ששומר על הכנת המצה – הרי השימור נעשה לשמה.

אך, נראה כי אף יש להקשות על דברי הראשונים שהשוו בין גט למצה, משום שעצם ההשוואה בין דין השימור לדין לשמה בגט קשה ואינה מוכרחת. דין לשמה בגט הוא משום שבמעשה הכתיבה מתחיל הליך הגירושין, ולכן יש לכתוב את הגט לשם אישה מסוימת. ובדומה – במחיקת המים בסוטה יש למחות לשם האישה מסוימת. אך מדוע שיהיה דין לשמה במצה? השמירה הדרושה היא רק שהמצה לא תחמיץ, ומסתבר שכך סבר רב האי גאון.

אך, המפרשים לא הסבירו כן את רב האי גאון, לאור הגמרא (לח, ב) העוסקת במצת תודה. הגמרא שואלת האם ניתן לצאת ידי חובת מצת מצווה בחלת תודה, ומסיקה שלא ניתן לצאת בה משום שהיא לא נשמרה באופן מיוחד לשם מצת מצווה. מגמרא זו נראה לכאורה ברור כי יש דין לשמה במצה. אך, יש לערער על הבנה זו מהמשנה בחגיגה העוסקת בכוונה בשעת הטבילה:

נוטלין לידיים ולמעשר ולתרומה. ולקודש – מטבילין, ולחטאת, אם
נטמאו ידיו – נטמא גופו. טבל לחולין – הוחזק לחולין, אסור למעשר. טבל

למעשר – הוחזק למעשר, אסור לתרומה. טבל לתרומה – הוחזק לתרומה, אסור לקודש. טבל לקודש – הוחזק לקודש, אסור לחטאת.

(משנה חגיגה ב, ה-ו)

מדוע הטובל לשם דבר קל אינו מוחזק לעניין דבר חמור? סוף סוף – הרי טבל, ומדוע נבדיל בין טבילה לשם דבר אחד לבין טבילה לשם דבר אחר? רש"י עונה על שאלה זו:

וכל אלו מעלות מדברי סופרים, שאמרו שאין שמירת טהרתן של אלו חשובה שמירה אצל אלו, ומתוך שהן אלו אצל אלו – כאילו לא שמרוהו.

(רש"י חגיגה יח, ב ד"ה לאוכלי תרומה)

רש"י מסביר כי אין משמעות דברי המשנה שצריך כוונה בטבילה לשם רמה מסוימת, אלא משמעות המשנה היא שכאשר אדם טובל ברמה מסוימת – אינו מקפיד על הדינים כמו שהיה מקפיד בטבילה לרמה אחרת. כאשר האדם טובל לשם רמה נמוכה, הוא אינו מקפיד לשמור על כל דיני הטוהרה ברמה המספיקה לרמה חמורה יותר.

אם כן, הרי שזו כוונת הגמרא (לה, ב). בהכנת מצת התודה האדם אינו שמר לשם מצת מצווה שהיא בכרת, אלא הוא שמר ברמה נמוכה יותר. לכן, מה שדרש רבא לשמור לשם מצווה, כוונתו היא שהאדם ישמור את המצה ברמה המתאימה למצה שהיא בכרת.

אם נכונים דברינו, הרי אין כלל דין 'לשמה' במצה, כדברי רב האי גאון (הובאו לעיל בטור): "מצה שאפאה עכו"ם בפני ישראל ע"י שימור כתיקונה". הוא אינו דורש שימור לשמה, אלא שימור כתיקונה – באופן הראוי למצה. על כן, כל שדורש רב האי הוא שמירה מחימוץ, כראוי לדין שעונשו בכרת.

ג. מים שלנו

לישת המצות במים חמימים עלולה לגרום לחימוץ העיסה. לפיכך, הורו חכמים ללוש את המצות במים שנשאבו יממה קודם הכנת העיסה. מים אלו מכונים 'מים שלנו'. ישנה תמיהה נוספת על דברי הגאונים, בעניין דין לישה במים שלא לנו:

וששאלתם מיבעי ליה לאיניש לאזדהורי בפסח בעיסה [...] ולא ללוש אלא במים שלנו פי' שנשאבו מאתמול ולנו בלילה ולמחר ילוש בהן והווי מאן דאמרו דהא מים שלנו לא בעינן להו אלא לתרי יומי קמאי דפסחא! ואנן לא חזי לן הכי ולא הכי ח"ו דהא אמרו בגמ' אשה לא תלוש אלא במים שלנו לא קמשני בין יומא קמא לשאר יומי אלא סתמא קאמר אכולהו יומי דפסחא ועוד דטעמא מאי קאמר בעינן מים שלנו כי היכי דלא לחמיץ וכיון דהכי הוא לא שני לן באיסור חמץ בין יומא קמא לשאר יומי הילכך כולהו יומי בעינן מים שלנו.

(תשובות הגאונים – שערי תשובה צח)

בתשובה זו מובאת דעה בגאונים שלפיה דין מים שלנו נאמר רק לגבי מצת מצווה, אך בשאר הימים של פסח דין זה אינו חל. על דעה זו מקשים הגאונים שאם אנו חוששים כי מים שלא לנו יחמיצו את העיסה, משום שהם חמים, ברור שדין זה יחול כל שבעת הימים, כי בכל הימים אנו חוששים מחימוץ³.

דעה דומה לדברי הגאונים ניתן למצוא בדברי רש"י⁴. הגמרא (מ, א) מביאה את דברי רב הונא ש"בצקות של נכרים אדם ממלא כריסו מהן, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה". רש"י (ד"ה בצקות) מסביר שמותר לקחת אותן משום "שמכיר בהן שלא החמיצו". כיוון שהאדם רואה כי אין בעיסה סימני חמץ, אין כל בעיה לקחת מהגוי. עיסה זו אינה כשרה אמנם למצת מצווה בלילה הראשון, כיוון ששם ציוותה התורה לשמור, ועיסה שנלקחה מגוי אינה שמורה. אך, ניתן לאכול אותה בפסח, משום שהאדם רואה כי העיסה אינה חמץ.

על כל פנים, מצה זו כשרה על אף שבהכרח המים שבהם השתמש הגוי לא לנו. מכאן מוכח שרש"י סובר כי אין בעיה להשתמש במים שלא לנו עבור הכנת מצה ביתר ימי הפסח. דין מים שלנו הוא משום שישנו חשש חימוץ במים כאלה, אך אם האדם רואה כי העיסה שבאו עליה מים לא החמיצה, המצה כשרה. במצה שמורה – מים שלא לנו פוסלים את המצה, משום שבשימוש במים כאלה האדם אינו שומר את המצה מהחמצה. אם כן, נראה כי חילוק של רש"י ברור ופשוט, ומאליו יש לומר חילוק זה גם בהסבר דברי הגאונים לעיל.

רעיון זה כבר מובא בשמו של ר' חיים מבריסק:

ואמר הגרי"ז זצ"ל בשם הגר"ח זצ"ל כי זולת שמצה שיוצאים ידי חובה חלוקה משאר המצות מה שצריכים לשומרה לשם מצת מצווה, עוד חלוקה בגוף דין שמירתה מחימוץ, כי שאר המצות העיקר שלא תהיה בהן חימוץ, אבל מדין ושמרתם למדים שצריך שתהיה לעיסה זו שמירה שלא תוכל להחמיץ.

(חידושי הגר"ח פסחים מב, א)

אך, לכאורה, ישנה גמרא מפורשת נגד הסבר זה. המשנה (ג, ב) אומרת כי בצק החרש, בצק שאין בו סימנים של חימוץ, "אם יש כיוצא בו שהחמיץ – הרי זה אסור". כלומר, על אף שאין בעיסה סימני חמץ, כיוון שעיסות שעוברות תהליך דומה לעיסה הזו מחמיצות – יש להתייחס גם לעיסה הזו כחמץ. אם כן, כיצד ניתן לקחת בצק מגוי, בעוד איננו יודעים כיצד נעשה בצק זה, וייתכן שבצק זה הוא בצק החרש? אלא שיש להשיב מדברים המפורשים במאירי:

3. המאירי (מ, א ד"ה בצקות) מביא תפיסה זו של הגאונים ומקשה באופן דומה.

4. וכן בדברי בעל העיטור הלכות מצה ומרור קכט, ד.

בצק החרש ר"ל אטום ומשתנה מגוונו ואין חימוץ ניכר בו ר"ל שלא היה שם סדק וכך שלא הכסיפו פניו לגמרי [...] וכל שעמדה לה כשיעור זה בלא התעסקות אוסרין אותה אחר שראינו בה שנתחרשה הא כל שלא ראינוה שנתחרשה אין אוסרין אותה עד שיוכרו בה סימני חמוץ כגון סדק או הכספת פנים גמורה או תפיחה גמורה. [...]

בתלמוד המערב ראיתי ששאלו על משנה זו ר"ל משנת בצק החרש בלשון זה בצק שצנן ואין כיוצא בו שהחמיץ [...] ונראה הענין שבצק החרש הוא שנצטנן הבצק מחמת קור חזק שנכנס בתוכה ואותו קור מעכבה שלא יוכרו בה סימני חמוץ כשיעור שיוכר בשאר עיסות שלא נכנס קור בתוכן אלא שמ"מ בא לידי חרשות ויש לחוש שמא מתחלת להחמיץ אלא שהקור מעכב שאין סימני החמוץ ניכרים ומתוך כך כל שיש כיוצא בה שהחמיץ דנין שאף זו החמיצה ואם אין כיוצא בה משערין בשהיית הלוך מיל אחר שנגמרה לישתה ונסתלקו הידים מלהתעסק בה אחר שהכרנו חרשות שבה.

(מאירי פסחים מה, א)

המאירי מפרש שבצק החרש הוא בצק שאמנם אין בו את אחד מסימני החימוץ הרגילים, אך יש בו תופעות חריגות, כגון שהצטנן או שהשתנה גוונו. אם כן, בצק שנלקח מהגוי והוא נראה רגיל לחלוטין, הוא אינו חמץ ומותר להשתמש בו בפסח. אך בצק חרש, כיוון שיש בו תופעה שונה, הוא אסור.

על כן, יוצא שלפי שיטת רש"י והגאונים התורה אסרה לאכול חמץ, וסוף סוף בצק שלא החמיץ – אינו חמץ. המשנה נתנה סימנים לזיהוי חמץ, ובין היתר תיארה מקרה חריג הנקרא בצק החרש. על כן, ברור שדין מים שלנו לא יחול ביתר ימי הפסח, שהרי גם אם ניתנו בעיסה מים שלא לנו, כל עוד איננו רואים בעיסה סימני חימוץ או תופעות חריגות – אין סיבה לחשוש שהעיסה החמיצה.

ד. סיכום

יוצא מדברינו שאין כל ראיה מפורשת שישנו דין 'לשמה' במצה. דין השמירה במצה הוא שמירה מחימוץ, ונדרש לשמור ברמה המתאימה לחומרת המצה. אך אין כל צורך שבדומה לגט כל הפעולות תעשינה לשם מצה.

בנוסף, ביארנו כי מה שאמרו הגאונים שדין מים שלנו חל רק במצת מצווה, הוא משום שבמצה ביתר ימי הפסח כל הדרישה היא שהבצק לא יחמיץ. ואילו דין מים שלנו הוא משום שמים חמים עלולים להביא לידי חימוץ. על כן, דין זה נאמר רק במצת מצווה, ששם מצווים אנו לא רק שהמצה לא תחמיץ בפועל, אלא לשמור אותה מכל דבר שיכול להוביל להחמצתה.